

GENETTE'İN FİKİRLERİ DOĞRULTUSUNDA SÜHREVERDİNİN "KIZIL HİKMET"DEKİ BİLİŞSEL ÖYKÜLEMESİNİN DRAMATİK SÖMÜRÜ AMACIYLA İNCELEMESİ

Farzad Taghilar*

Mehdi Muhammedzadeh****

Muhammed Hüseyin Naser Bakht*****

Özet: Büyük Azerbaycan düşünürü Sühreverdi'nin Kızıl Hikmet'i, anlatı biçimi ve yapısı ile Aristotelesçi bakış açısı bakımından dramatik öğeler içermektedir. Bu eserin kavramsal ve manevi değeri, gizli bilgeliği sayesinde tiyatro sanatçıları için bir ilham kaynağı olabilir. Dramatik potansiyeliyle bu eser, varoluş anlayışı doğrultusunda, bireyselliğini arayan bireyin, bir zamanlar karanlıkta kalmış bir hakikate doğru gidiş yolunu çizmektedir. Bir dramatik metnin temelini oluşturan olay örgüsü ve çatışma, karakter, diyalog, dramatik zaman gibi unsurlar, bu eserde Doğu dünya görüşünün bilinmesiyle değerlendirilebilir. Genet'ye göre anlatıdaki zaman, bir yazarın olay örgüsünü nasıl anlattığını ve ilerlettiğini inceleyebileceğimiz ana bileşenlerden biridir. Kızıl Hikmet'in güncelliği, yazım tarzı üzerinde önemli ve derin bir etki yarattı. Geriye dönük ve ileriye dönük anlatım teknikleri, gerilim yaratmada, hikâyeyi ilerletmede ve yazarın mesajını iletmede temel bir rol oynar. Tekil ve tekrarlanan sıklık, diğer yandan etkide negatif ivmenin varlığı ve onu yöneten düzen, odaklanma da dahil olmak üzere Genette kuramının tüm bileşenleri de Kızıl Hikmet'de incelenebilir.

Anahtar kelimeler: Kızıl Hikmet, Sühreverdi, Genet, anlatı, zaman.

Analysis of Suhrawardi's Cognitive Narrative in "Red Wisdom" in Line With Genette's Ideas for the Purpose of Dramatic Exploitation

Abstract: The Red Wisdom of the great Azerbaijanian thinker Suhrawardi contains dramatic elements in terms of narrative format and structure and Aristotelian perspective. The conceptual and spiritual value of this work can make it a source of inspiration for theater performers through its hidden wisdom. This treatise, with its dramatic potential, outlines a path that leads the individual, in pursuit of his or her individuality and in line with the understanding of existence, towards a truth that was once shrouded in darkness. Elements such as plot and conflict, character, dialogue, and dramatic time, which comprise the basis of a dramatic text, can be evaluated in this work with knowledge of its Eastern worldview. From Genet's perspective, time in narrative is one of the main components whose analysis can examine how an author narrates and advances her plot. The timeliness of Red Wisdom has had a significant and profound impact on the style of its writing. Retrospective and prospective narrative techniques play a fundamental role in creating suspense and advancing the story, and in conveying the author's message. Singular and repeated frequency, and on the other hand, the existence of negative acceleration in the effect and the order governing it, and all the components of Genette's theory, including focalization, can also be examined in Red Wisdom.

Keywords: Red wisdom, Suhrawardi, genet, narrative, time.

Giriş

Antik tiyatro ve dram edebiyatı, ister Aristotelesçi tanım ve yapı perspektifinden, ister anlatı perspektifinden, isterse çeşitli perspektiflerden olsun, bilim insanları için her zaman bir düşünme ve araştırma alanı olmuştur. Zira araştırmacıların hikâyeye anlatıcılığı olarak değerlendirdiği dramatik metinlerin kaynağı ve kökeni göz önüne alındığında, bu kökenin ortak edebi öğeler içermesi nedeniyle dramatik edebiyat ile kurmaca arasında özel kapasiteler sağlayabileceği görülmektedir. Dolayısıyla dram ile tiyatro arasındaki farka rağmen, Batı ve Doğu'da felsefi ve hukuki düşüncelerin varlığının bilinmesi, her birinin kendi topraklarının edebiyatına derinden etki etmiş olması, antik edebiyatın günümüz dramatik metinleri üzerindeki muazzam etkisinin ve bunlarda saklı olan dramatik potansiyelin günümüzde bile ele alınması, keşfedilmesi ve incelenmesi mümkün olup, bu durum yeniden yaratılan

* Doktora öğrencisi, Tebriz İslam Sanatları Üniversitesi'nde İslam Sanatları alanında ve Tebriz UCNA üniversitesin' de öğretim üyesi, Ucnatf@gmail.com

**** Prof. Dr., Tebriz İslam Sanatları Üniversitesi, Mehdim722@yahoo.com

***** Doç. Dr., Tahran Sanat Üniversitesi, bakhtbs@gmail.com

metinlerin veya orijinal metnine sadık kalınarak sahnede yenilikçi bir şekilde icra edilen metinlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Edebî, felsefî veya fikhî kökenleri bakımından, yaşadığı kadim kültür nedeniyle kendi topraklarının insanları için daha fazla ilgi çekici olması gereken Sühreverdî'nin Kızıl Hikmet gibi metinleri, aynı zamanda Azerbaycanlı olmayanların, Sühreverdî gibi hikmet ve felsefe üzerinde derin etkileri olan Azerbaycanlı düşünürlerin bakış açıları ve fikirleriyle tanışmaları için bir önsöz niteliğinde olmalıdır. Sühreverdî, Kızıl Hikmet'te metaforik, alegorik ve sembolik bir anlatımla, bir öykünün yardımıyla anlatıcının bir arkadaşının arkadaşlarıyla ilgili sorusuna cevap verdiğini ve geçmişte başlayıp kuş biçiminde insan biçimine bürünerek kendi yolculuğunu anlattığı bir öyküyü anlatır. Genette'in önermesine göre, metnin kendisinde anlatı zamanı (hikâye zamanı) ile anlatılan zaman (metin zamanı) arasındaki ilişki, zamanla bir oyun olarak adlandırılabilir. Bu oyunun bir amacı var, o da o dönemin yaşanmış deneyimiyle aynı, amacı bir hikaye anlatmak. Şiirsel biçimbilimin görevi, zamanın niceliksel ilişkileriyle yaşama ilişkin zamanın nitelikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Anlatı metninin zamansallığı konusunda Genette, hikâye zamanı ile metin zamanı arasındaki tutarsızlık konusunda en kapsamlı tartışmayı sunmuştur ve hikâye zamanı ile metin zamanı arasında üç tür zamansal ilişki olduğuna inanmaktadır: 1- Sıra: "Ne zaman?" sorusuna cevap verir. 2- Süre: "Ne kadar?" sorusuna cevap verir. 3- Sıklık: Ne sıklıkla sorusuna cevap verin? Bu çalışmada Genette'in anlatıbilimi temelinde teknikleri ve zamansal bileşenleri incelemeyi amaçlıyoruz.

1. Şeyh Şahabeddin Sühreverdî

Şahabeddin Sühreverdî lakaplı Şeyh İşrak diye tanınan Ebu'l-Fetih Yahya ibn Habâş ibn Amir, Hicri 549 yılında Azerbaycan'ın Zencan şehri yakınlarındaki Sühreverd köyünde doğdu. "Eyûn-ul Enba'nın yazarının ifadesiyle, o, fıkıh ilimlerinde zamanının tek, felsefe sanatlarında ileri, fıkıh esaslarında ileri, hitabetinde büyük bir zekâyâ ve fesaha sahip bir zattı. Kendisine usûlî, yazar, şair ve bilgin denilmiş olup, gençliğinde Meraga'ya giderek dönemin fakihî, usûlîsi ve kalamcısı Mecid ed-Din Cîlî'nin yanına gittiğini ve dönemin büyük düşünürlerinden ve Cîlî'nin bir diğer öğrencisi olan Fahr er-Râzî'nin öğrencisi olduğunu bildirmektedir. Bu kişilere göre Mecideddin Cili, İmam Muhammed Gazali'nin de önde gelen talebelerinden olan Muhammed b. Yahya Mansur Nişaburi'nin talebesiydi. Sühreverdî kısa bir süre sonra Meraga'dan ayrılarak İsfahan'a gitti. Daha sonra Diyarbekir ve Levant'ı (Türkiye ve Suriye) dolaşarak her şehirdeki sufi şeyhler ve alimlerle görüştü, Türkiye'nin Mardin şehrinde ise Fahreddin Mardini ile tanıştı. İbn Ebî Asibe'ye göre, Meşai filozof Mardini, Sühreverdî'yi zeki ve belagatli olarak nitelendirmiş ve onun korkusuzluk ve basiretsizliğinin onun çöküşüne yol açacağından endişe etmiştir. Son olarak Halep'e gitti ve hukukçularla tartışmalara ve münazaralara katıldı. 579 H. yılında Salah al-Din Eyyubi'nin oğlu Malik Zahir ile görüştü ve onun tarafından kayırıldı. Ancak bir süre sonra işler tersine döndü ve Sühreverdî, Zahir halkına karşı kıskançlık beslemeye başladı ve onun hakkında kötü konuşmalar arttı. Böylece Selahaddin Eyyubi'nin oğlu Malek Zahir'e yazdığı mektupta Şahab Sühreverdî'yi öldürmekten başka çare olmadığını ve onun varlığının halkın inancını yok edeceğini söylemesine kadar varan çabalar yaşandı. Kral Zahir, Şeyhi Halep Kalesi'ne hapsedti ve 587 yılında otuz sekiz yaşındayken bilinmeyen bir şekilde öldürüldü ve "Şehit Şeyh" unvanını kazandı (Zare', 2019).

"Şehabeddin Sühreverdî, Sina Mektebi'nde eğitim görmüş ve Doğu İslam dünyasında İşrâk felsefesi geleneğinin kurucusudur. Hicri 6. yüzyıldan itibaren eserleri Doğu İslam dünyasında bazı felsefe sahalarında incelenmiş, ancak eserlerinin hiçbirisi Latince'ye çevrilmediği için Batı dünyasında tanınmamıştır. 20. yüzyılın ortalarında Henry Corbin¹ ısrarla yazılarını düzeltmeye ve incelemeye çalıştı. Bu durum, özellikle yirminci yüzyılın

¹ Henry Corbin (1903 - 1978)

ikinci yarısında Sühreverdî'nin eserlerine ve düşüncelerine olan ilginin yeniden canlanmasına yol açtı." (Marcot, 2016:11)

"Sühreverdî'nin eserlerinin fikri birliğini vurgularken Corbin, eserlerini dört gruba ayırır:

1- Büyük ideolojik kitaplar: İma, direnç, önerme, aydınlanma kuralı. Sühreverdî'nin düşüncelerinin ana hatlarını çizen bu kitaplar Arapça olarak yazılmıştır.

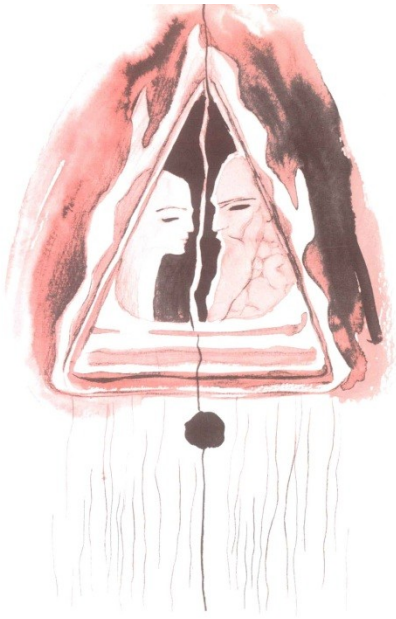
2- Küçük doktrinel kitaplar: El-Levâh-ı İmâdiye, Gönüller Bahçesi, Nur Mabretleri ve... Bu kitaplar genel olarak ilk kitaplarla aynı çizgiyi ve ilkeleri takip ediyor, hatta bazıları birbirini tamamlıyor. İlk gruptan farkları, aralarında temel bir bağın olmamasıdır.

3- Şifreli Risaleler: Cebrail'in şarkısı, Simurg'un safiri, kızıl Hikmet, tasavvuf cemaatiyle bir gün ve... Bu risaleler de daha önceki eserlerinin inanç esaslarını sır ve temsil diliyle dile getirirler ve çoğunlukla Sühreverdî'nin manevi ve tasavvufi tecrübelerinin bir sonucudur.

4- İthalat ve kutsallaştırmalar: "Bu, yazma eserler arasında dağılmış halde bulunan ve Şeyh'in kitaplarının listesinde farklı isimler altında görülen dua ve niyazların bir koleksiyonudur." (Pournamdarian, 2011:48)

2. Kızıl Hikmet İncelemesi

Kısa bir methiyenin ardından Kızıl Hikmet, anlatıcının arkadaşlarından birinin sorusuyla başlar. "Kuşlar birbirlerinin dilini konuşurlar mı?" (Sühreverdî, 1:2008) Anlatıcı buna karşılık, yaratılışının başlangıcında diğer şahinlerin arasında bir şahin biçiminde olan karakterini gözünde canlandırır. Bir gün kader ve kısmet avcıları ona tuzak kuracak ve yakalanacaktır. Yakalanan şahin, vatanını, kimliğini, bildiği her şeyi unutmuş, gözlerine bağladıkları bağ yüzünden göremez hale gelmişti. Artık yavaş yavaş gözleri her geçen gün daha da açılıyor ve garip şeyler görüyordu. Esaretten kurtulmaya çalışan kuş, müşterilerinin ihmaldinden fırsat bulup, ayakları hâlâ zincirli bir şekilde çöle doğru yola çıkar. Akıllı ve aydın bir ihtiyarla karşılaşır ve ihtiyar ona yedi harikadan bahseder.

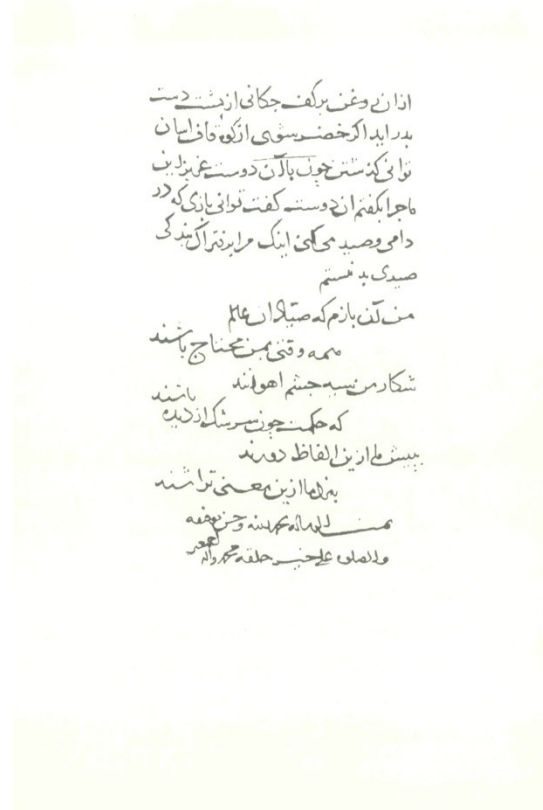
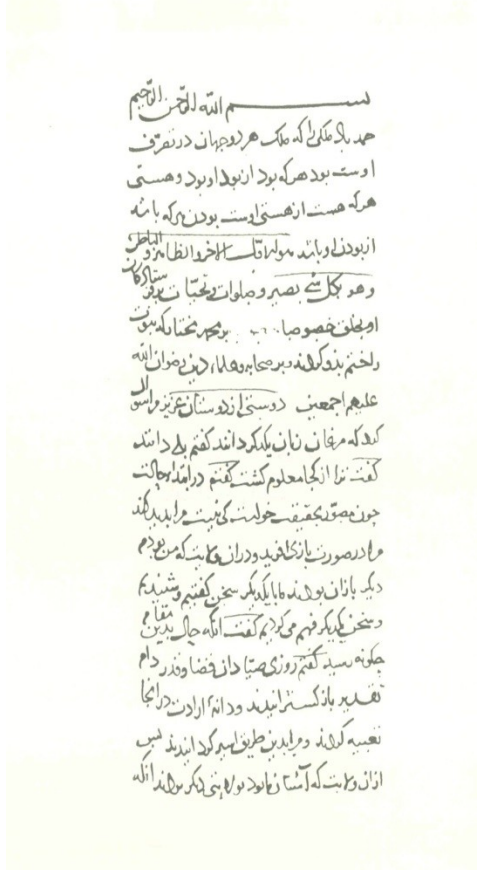
Yaşlı adam, Simurg'un meşe palamudunu kaldırmasını ve İsfendiyar ile Rüstem arasındaki savaşı anlatır. "Ben de ona, 'Nerelisin ihtiyar?' diye sordum." Dedi ki: "Kaf Dağı'nın ötesinde, benim yerim oradadır, senin yuvan da oradaydı, ama sen unuttun." "Burada ne yapıyordun?" dedim. "Ben bir seyyahım, sürekli dünyayı dolaşıyorum ve harikalar görüyorum." (A.g.e., 4) dedi. Yaşlı adam açıklamalarına ve fıkralarına devam ediyor. Bu tanışıklık, yaşlı adamın sözleri, onların soru ve cevapları, anlatıcının arkadaşına anlattığı kendi öyküsünün bir yolculuğu gibidir. Sonunda bu hikayeden etkilenen arkadaşısı da Esarat'ı arar. "Hadi beni kancaya bağlayın, çünkü fena bir av değilim." (Aynı eser, 17)

"Tüm inceleme boyunca, Kızıl Hikmet'in ortaya çıkan ve kendini gösteren birkaç temel deneyimi vardır:

- Esaretten önceki ruhun özgür ve mutlu yaşamı

- Ruhun beden kafesine hapsolması
- Vatanını unutup bedenın esiri olmaya alışmak
- Farkındalık ve kademeli kurtuluş
- Kurtuluş ve hürriyet arayışı
- Sınavları ve hayatın zorlu aşamalarını geçmek ve davranış
- Kutsal olanı ziyaret etmek ve onunla buluşmak (Pir Nurani).” (Panahi, 2017:18)

Hikaye²

Hikaye, yazarın hayata bakış açısının ve algısının nesnel bir tasviri, düşünce ve fikirlerinin bir yansımasıdır. Hikâye, anlatısal veya dramatik olsun bütün edebi türlerin temelidir. Bu anlamda hikâye her türlü kurmacanın ham maddesi olabilir. Hikaye anlatımı farklı şekillerde yapılır ve bu farklı yollara "bakış açısı"³ denir. Yazar, bu anlatım yöntemleri aracılığıyla hikâye ile okuyucu veya izleyici arasında bir ilişki kurar ve bu ilişki aracılığıyla izleyici, hikâyenin "sahnesindeki"⁴ "karakterlerin"⁵ başına hangi olayların geldiği konusunda bilgilendirilir. Bu olayların sırası ve sıralaması planın sorumluluğundadır. Olay örgüsü, öyküden gerekli malzemeleri ve unsurları alır ve bunları neden-sonuç ilişkisine göre düzenler,

² Story

³ Point of view

⁴ Setting

⁵ Characters

"tema"⁶ somutlaştırmak için bir başlangıç, orta ve son verir. Bunlar, diğer faktörlerle birlikte, hikayenin unsurlarını oluşturur. (Mirsadeghi, 1988)

Öyküleme⁷

"Öyküleme ,yazılı yaratımın dört biçiminden biridir (diğer üçü tartışma, betimleme ve yorumdur). Öykülemenin iki temel biçimi anlatma ve göstermedir. Flaubert ve özellikle Henry James gibi yazarlardan sonra eleştirmenlerin yaygın kanaati, "gösterici" ve "nesnel" anlatım biçimlerinin "salt anlatmaktan" daha üstün olduğu, hatta olayların anlatılış biçiminin bile sanatsallıktan uzak olduğu yönündeydi. Postyapısalcı eleştirmenler, özellikle Mihail Bakhtin, yeni hikaye anlatma yöntemlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte Öykülemenin daha derin yönlerini keşfetmeye başladılar. (Mukaddadi, 2019:239)

Öyküleme Çalışmaları⁸

"Öyküleme bilimi , roman, kısa öykü, destan, masal, anlatı şiir vb gibi anlatı edebiyatının yazım ve analizinde kullanılan farklı yöntemleri ele alır. Bu yöntemlerin her biri edebi metni belirli bir açıdan inceleyerek metne ilişkin yeni bir anlayış kazandırır. Öyküleme bilim üç dönemde incelenebilir: Yapısalcılık öncesi dönem (1960'a kadar), yapısalcı dönem (1960-1980) ve yapısalcılık sonrası dönem. Aristoteles, "Şiir" adlı kitabının üçüncü bölümünde hikaye anlatma yöntemlerinin iki tür olduğunu ileri sürer: Hikâyedeki anlatıcının anlatımı ve hikâyedeki karakterlerin anlatımı. Günümüzde bu iki anlatı biçimi anlatıbilimsel tartışmanın başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Hikâyenin bir anlatıcı tarafından anlatıldığı metinlere anlatı metni denir. İkinci metin türü olan dramatik metinde ise öykü, anlatıcı tarafından doğrudan anlatılmak yerine karakterler aracılığıyla sunulur. Ancak bir anlatı metni aynı zamanda dramatik öğeler de içerebilir; diyalog veya monolog gibi dramatik stile özgü öğeler. (Mukaddadi, 2019: 240)

Öyküleme bilim terimi ilk olarak Todorov tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: "Anlatıcılık, kökenini Rus biçimciliği ve Fransız yapısalcılığından alan bir metin okuma yaklaşımının sonucudur. "Özellikle, her türlü kültürel olgunun incelenmesinde Saussurea⁹ dilbilimini rehber bilgi olarak kullanan yapısalcı çabanın sonucu." (Ahmadi, Balazadeh, 2015: 37).

"Anlatı biçimleri kuramı 1961 yılında Amerika'da Wayne C. Booth ve Chicago Okulu tarafından geliştirilmiştir." Booth, anlatıcı kavramını yazar kavramından ayırır. Çünkü anlatıcı ile yazar çelişebilir. Booth, böylece yapısal ironi ve güvenilmez anlatımın iki sektörünü açıklıyor. E.M.Forster 1927 yılında, hikâye karakterlerini iki türe ayırarak anlatı semantigi tartışmasını başlattı: Basit karakterler ve kapsamlı karakterler. Öte yandan, piren yapısının sistematik olarak incelenmesi Rus formalist Vladimir Propp tarafından başlatılmıştır. "Viktor Şklovski¹⁰ yabancılaştırma endüstrisini tanıttı." (Mukdadi, 2019)

Öyküleme bilim yapısalcı bir olgu ve biçimci okulun bir hediyesi olarak değerlendirilebilir. Metne dayalı ilkeler benimseyen ve anlatıları, üretim ve alımlama bağlamından ayrı, dilsel bir olgu olarak ele alarak metnin altında yatan yapıları ortaya çıkarmayı amaçlayan bir okul. 1960'lı yıllarda anlatsal metinlerin çözümlenmesinde bilimsel yaklaşımlar kullanılmaya başlanmış, biçimcilerin tarzında metnin dikkatli bir şekilde incelenmesine büyük önem verilmiştir. Bu dönemde pek çok eleştirmen, dilbilimin babası

⁶ Theme

⁷ Narration

⁸ Narratology

⁹ Ferdinand de Saussure

¹⁰ Viktor Shklovsky

olarak kabul edilen Saussure'ün temel kuramlarından yararlanmış ve Saussure'ün dilbilimsel ilkelerini çeşitli biçimlerde kullanarak anlatıbilim alanında yeni kuramlar oluşturmuştur.

"Klasik öyküleme bilimi, gerçekte ne olduğu (anlatının içeriği) ile olanın nasıl anlatıldığı arasında ayrım yapar. Bu ayrımın kökeni Saussure'ün dil ve konuşma tanımına ve Rus biçimcilerinin hikâyenin ham maddesi ile olay örgüsü arasındaki ayrımına dayanır. Anlatı biliminde, birçok ve bazen benzer terimler bu ayrımı vurgular, Ancak anlatı bilimcilerin hepsi bu terimlerin kullanımı konusunda hemfikir değildir ve bazıları iki bileşeni farklı başlıklar altında üç bileşene genelleştirir. Biçimcilerin ele aldıkları olay örgüsünün ham maddesi, Raymond-Cannon ve Tolan'ın görüşüne göre metnin öyküsü ve anlatım ediminin karşılığı, ya da Genette'in (1980) öykü/anlatı/anlatıcısının karşılığıdır." (Ahmadi, Balazadeh, 2015: 37)

"Gérard Genette 1973'te anlatı zamanı sorununu üç açıdan inceler: Olayların kronolojik sırasını ele alan anlatım düzeni. Hikâyenin geçtiği zamanın uzunluğuna eşit olmayabilen anlatının uzunluğu. "Tekrarlayan olayların anlatımı veya olayların tekrarlanan anlatımı, böylece tek bir olay anlatıda birçok kez tekrarlanabilir veya tekrar tekrar meydana gelen bir olay yalnızca bir kez zikredilebilir." (Mukaddadi, 2019: 242)

Gerard Genette

Gérard Genette (1930, Paris - 11 Mayıs 2018), Fransız edebiyat kuramcısı ve göstergebilimci. Genet, École Normale Supérieure'de eğitim gördü ve 1954 yılında buradan klasikler alanında lisans derecesi aldı. 1960'larda dilbilimde Ferdinand de Saussure'ün, antropolojide ise Claude Lévi-Strauss'un yapısalcı kuramlarını benimseyip genişletmeyi amaçlayan edebiyat çalışmaları alanında yaşanan düşünsel hareketlerde önemli bir isimdi. En büyük şöhreti ve etkisi, anlatı metinlerini analiz etmek için en kapsamlı çerçevelerden birini sunan yapısalcı anlatı çalışmasından kaynaklanmaktadır. Daha sonra 1963 yılında Genette, Sorbonne'da Fransız Edebiyatı asistanı ve ardından yardımcı doçent oldu. 1967 yılında École Pratique'te Estetik Araştırmalar ve Edebiyat Teorisi direktörlüğüne atandı. Genet, Fransız karşılaştırmalı edebiyatının takipçisiydi.

Genel olarak anlatı kuramında üç kalıcı anahtar sözcükle karşılaşırız: hikâye, anlatı ve anlatı. Bunların her biri kendi yerinde ve birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde incelenir. Özellikle anlatıda zamanın bilim insanları tarafından giderek daha fazla incelenmesi, anlatı bilimini yeni bir alana taşımıştır. Zaman kavramı, büyük düşünürlerin üzerinde durduğu, her birinin bu konuda farklı bakış açıları geliştirdiği bir kavramdır. Ancak genel kabul gören anlayış, zamanın mevsimlerin değişimi, gece-gündüz gibi doğal olaylar üzerinden aktığı anlayışıdır. Ancak kişisel zaman ve onun algısı her bireyin zaman deneyimine göre değişir. Zaman, bir başka deyişle, anlatıyı ve hikâyeyi doğal insan yaşamı gibi anlaşılır kılar.

Gerard Genette'in Bakış Açısından Anlatımda Zaman

"Genet'nin önerdiğine göre: "Metnin kendisinde anlatım zamanı (hikâye zamanı) ile anlatılan zaman (metin zamanı) arasındaki ilişkiye 'zamanla oyun' denebilir." Bu oyunun bir amacı var, o da o dönemin yaşanmış deneyimiyle aynı, amacı bir hikaye anlatmak. Şiirsel biçimbilimin görevi, zamanın niceliksel ilişkileriyle yaşama ilişkin zamanın nitelikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Anlatı metninin zamansallığı konusunda Genette, hikâye zamanı ile metin zamanı arasındaki tutarsızlık konusunda en kapsamlı tartışmayı sunmuştur ve hikâye zamanı ile metin zamanı arasında üç tür zamansal ilişki olduğuna inanmaktadır: 1- Sıra: ("Ne zaman?" sorusunun cevabı), 2- Süre: ("Ne kadar?" sorusunun cevabı), 3- Sıklık: ("Ne sıklıkla?" sorusunun cevabı) (Ahmadi, Balazadeh, 2015:38)

Anlatıcı, anlattığı hikâyeye göre her zaman belirli bir zaman konumundadır. Genette dört tür yeniden anlatımdan bahsediyor:

- 1- Geçmiş zaman anlatımı: Anlatıcı, geçmişte yaşananları anlatır. (Bu en yaygın zaman pozisyonudur.)
- 2- Önceki anlatım; Anlatıcı gelecekte olacakları anlatır. (Bu tür anlatılar çoğunlukla bir rüya veya kehanet biçimini alır.)
- 3- Eş zamanlı anlatım: Anlatıcı, hikâyeyi olayın gerçekleştiği anda anlatır.
- 4- Ara anlatım: Bu anlatım türünde, önceki veya sonraki anlatım, eş zamanlı anlatımla birleştirilir; örneğin, anlatıcı gün içinde yaşadıklarını anlatır ve bunlara o anda yaşanan olaylara ilişkin algılarını ekler.

Sühreverdi, Kızıl Hikmet risalesin birinci tekil şahıs ağzından anlatır. Sühreverdi'nin bu hikâyeyi yeniden anlatışı, kendisine sorulan bir soruya verilen yanıtın şimdiki zamandaki bir yansımasıdır. Sühreverdi bu anlatıda geçmişte başına gelenleri anlatır ve olayların gidişatını ele alırken geçmişten geleceğe doğru hareket eder. Ancak bilge adamla karşılaşmasında bazen anlatı, ilk kişinin neyle karşılaşacağını anlatır. (Gece ışığının incisi Kaf Dağı, Tuba ağacı, on iki karga, dahliaların zırhı, Blarak'ın bıçağı, hayat pınarı), Anlatı, yaşlı adamın kişisel deneyimlerini anlattığında geriye dönüktür, ancak birinci tekil şahıs olarak anlatıldığında apriori bir biçim alır. Çünkü anlatıcının gelecekte izleyeceği yolu anlatmaktadır. Dolayısıyla yaşlı adamla karşılaşma anından itibaren bir ara anlatıdan söz edebiliriz. Metinsel zaman alanının en etkili kuramcılarında Gerard Genette, metinsel zaman ile anlatısal zaman arasında ayrım yapar ve öykünün kronolojik zamandan anlatısal zamana (metin) akışını üç ana başlığa ayırır: "düzen, süreklilik ve sıklık."

Düzen¹¹

Sıra, hikâyedeki olayların anlatı söyleminde sunuluşuna göre kronolojik sırasıdır. Sıra, hikâyedeki olayların sırası ile anlatı metninde temsil edilme sırası arasındaki ilişkidir; kronolojik sıralamada aradığımız şey budur. Anlatıların zamansal düzeninin incelenmesi, olayların veya zamansal parçaların anlatı söyleminde düzenlenme sırasının karşılaştırılmasına dayanır. Bu olayların veya zaman parçalarının hikâyede sahip olduğu zincirleri, hikâyenin zamansal düzeninin anlatının kendisi tarafından belirtilmesi veya şu veya bu ipucuyla anlaşılması sağlanacak şekilde düzenleniyor ve anlıyor. Söz konusu iki zaman, yani takvim zamanı ile anlatı zamanı arasındaki farkı burada göstermek mümkündür. Genette, hikâyedeki olayların nesnel oluş sırasından metin öğelerinin sıralamasında ve sunumunda meydana gelen her türlü tutarsızlığa ve sapmaya karmaşa zamanı¹² adını verir ve bu karmaşa zamanı, metnin bir bölümünün, olayların doğal ve mantıksal diziliminden daha erken veya daha geç bir noktada anlatılmasıdır. "Konuşmanın rivayet zamanının sırası, rivayet edilen zamanın sırasına göre | Hikaye dengeli değil ve ister istemez önceki ve sonraki olayların sırası değişiyor. Bu sıra değişikliğinin sebebi, bu iki zaman türü arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Konuşmanın zamansallığı tek boyutludur ve hikayenin zamansallığı çok boyutludur. Sonuç olarak, zamansallığın imkansızlığı zamansızlığa yol açar" (Todorov, 1990-1996). Genette'in hikâyenin düzeni ile metnin düzeni arasında sıraladığı zamansal kopukluklar iki anlatıyı kapsamaktadır: retrospektivist öyküleme ve fütürist öyküleme.

Eğer metin, anlatıda öykünün kronolojik düzeninden saparsa, Genet'nin zamansızlık adını verdiği bir tür tutarsızlıkla karşı karşıya kalırız. Genette'in hikâyenin düzeni ile metnin düzeni arasında tespit ettiği anakronizm ya da kopukluk, fütürist ve retrospektivist terimleriyle sunulur. Hikâyedeki olayların sırası ve dizilimi, ne olursa olsun, tek boyutlu bir dil sistemi içinde temsil edilir.

¹¹ order

¹² Anachronies

Kızıl Hikmet, olayların ve oluşların mantıksal düzeninden ve dizilişinden sapan, kronolojik bir anlatı yapısı ortaya koyar. Kırık olayların doğrusal akışı, önce retrospektif bir anlatımla başlar ve daha sonra fütüristik ve zaman zaman karmaşık bir anlatıma doğru ilerler. Ancak bu bağlamda zamansal kopukluklar, anlatıcının karakterler, hikâyenin ilerleyişi, olaylar ve bunların nedenleri hakkında izleyiciye bilgi sunmasını sağlayabilir. Bu zamansal kaymalar, Kızıl Hikmet anlatısında yazarın bir soru sorma amacını ve hikâyenin nedenini, insanın Sehrauri'nin felsefesinde çizdiği yoldan geçişini açıklayan bir yapının oluşmasına yol açar.

Fütüristik Öyküleme¹³

Fütüristik türde, doğal zamana bir tür ileriye ve geriye dönük yaklaşım yer alır ve henüz gerçekleşmemiş bir olay ele alınır. Bu öngörülerin kullanılması, izleyicinin merak ve beklenti duygusunu tamamen ortadan kaldırmaz, aksine karakterlerin hedeflerinin ve geleceklerinin nasıl gerçekleşeceğini öğrenmeye daha istekli ve meraklı hale getirir. Bir bakıma Kızıl Hikmet, anlatıcının Pierre'le karşılaşmasında böyle bir anlatımı kullanarak, hikayenin başkarakterine çizdiği yolu tasvir ediyor. Karakter kendine bir yol hayal ediyor ve bu yol üzerinden bir bakıma kendi kurtuluşunu ve özgürlüğünü arıyor, zorlukları, sıkıntıları ve bunların nasıl aşılabileceğini anlatıyor. Bu sorular ve cevaplar bir bakıma Pierre'in bahsettiği fütüristik anlatının aynısı. "Oraya nasıl gideceğimi sordum." Dedi ki, yol zordur." (Sühreverdi, 2008-2018)

Retrospektif Öyküleme¹⁴

Retrospektif türde, hikâyenin kronolojik zamanına göre bir tür geriye dönüş gerçekleşir; Başka bir deyişle, daha önce gerçekleşmiş ve hikâyede daha sonra anlatılan bir olay. Şimdi, eğer geri dönüş veya önsezi anlatılan hikayenin karakteri, olayı ve konusu hakkındaysa, bu hikaye içi veya metinlerarasıdır¹⁵. Eğer geri dönüş-ileri anlatımda, başka bir hikayenin karakteri, olayı ve konusu hakkında bilgi metnin başı ve sonu dışında belirtiliyorsa, bu hikaye dışı veya metinlerarasıdır¹⁶. Öte yandan geri dönüş, anlatının önceden belirlenmiş başlangıcını da içerebilir ve ileri sıçrama da anlatının bitiş noktasına bağlanabilir; bu durumda bileşik retrospektif veya retrospektif olacaktır. Retrospektifler ve fütüristler de ana anlatı yörüngesiyle ilişkilerine göre iki ana veya alt türe ayrılabilir.

Zaman atlamasının anlatıda çeşitli işlevleri olabilir. Geriye dönüşler, karakterin geçmişteki olaylarını anlatarak psikolojisini genişleten, açıklayıcı ve ifade edici bir rol üstlenirken, ileriye doğru yapılan geçişler, daha sonra ortaya çıkan gerçeklerin bir kısmını açığa çıkararak okuyucunun merakını uyandırır. Yazar klasik romanların çizgisel anlatım tarzını biraz bozmak istiyorsa.

Kızıl Hikmet'in anlatıcısı, arkadaşına yanıt olarak geçmişten bir anlatıya başlar ve şimdiki zamanın doğrusal yörüngesinden uzaklaşır. "Başlangıçta devlet bir ressam gibiydi dedim. Beni gerçekten kim yaratmak istedi? Beni bir oyun şeklinde yarattı ve ben o haldeydim ve diğerleri oyuncular... " (Sühreverdi, 2008-1) Bu, kendisini balıkçıların tuzağına düşmüş ve kurtuluşu arayan bir av olarak tasvir eden anlatıcının yaratılışının başlangıcını anlatan bir anlatının başlangıcıdır. Ancak anlatının akışı içerisinde ve anlatıcının yaşlı bilge adamla karşılaşması sırasında, yaşlı adamın deneyimlerini anlatmasını dinler ve belirtildiği gibi anlatı, anlatıcının bakış açısından ileriye dönüktür. Ancak Pierre aynı zamanda dünyada yaşadıklarını da retrospektif bir anlatımla anlatır. Nuqbi bu yeniden anlatımında

¹³ Proleps

¹⁴ Analeps

¹⁵ Homodiegetic

¹⁶ Heterodiegetic

çeşitli hikâyelerden ve kadim mitlerden yararlanıyor. Bu tekrarlanan ileri geri gidişler, gerilim yaratırken ve hikayeyi geliştirirken bir anlatı içinde anlatıdır. Anlatıcı ve yaşlı adam kendilerini açıkladıklarında, Şehname, Zal, Rüstem, İsfendiyar, Simurg ve kadim hikâyeler kullanılarak, sonuca ulaşana kadar birbirlerinin gönüllerinde metadramalar gibi yeniden anlatılınca, anlatı ekstra-kurgusal hale gelir. Ana anlatı bazen alt anlatıların yanında ortaya çıkar ve ana anlatı bu alt anlatılardan canlanıp anlam bulur. Arkadaşının sorusuna verilen cevap, soru soran kişi için bir tür felsefe haline gelir; öyle ki, sonunda kendisi de o kurtuluşa kavuşmak için yakalanmayı arzular. "Bu olayı o sevgili dostuma anlattığımda, 'Sen tuzak kurma ve yakalama oyunu oynuyorsun ve şimdi ben fena bir av değilim' dedi." »(Sühreverdî, 2008-17)

Süreklilik¹⁷

Anlatının temposunu değiştirerek metin üzerinde başka etkiler de yaratılabilir. Genette, eserinin temeli olarak, hikâye-olay süresinin sahne anlatımının süresine eşit olduğu (sabit tempolu) bir tiyatro performansını kullanır. "Süreklilik", hikâyenin uzunluğu ile anlatım zamanı arasındaki oranı ifade eder. Anlatım süresi, kelime, satır ve sayfa sayısına bağlı olan ve okuyucudan okuyucuya değişen, okumaya harcanan ortalama zamandır. Ama hikaye zamanı, hikayenin gerçekleşmesi için harcanan zamandır. Elbette anlatı ile olaylar arasındaki mesafe metinden metne değişiyor. Bu ilişki aşağıdaki üç türden biri olabilir:

Sabit ivme¹⁸: Metnin zamanı ile ona ayrılan cilt arasındaki oran aynıdır.

Pozitif ivme¹⁹: Hikayenin büyük bir bölümüne az miktarda metin ayırmak.

Negatif ivme²⁰: Hikayede kısa bir zaman dilimine çok miktarda metin yerleştirilmesi.

Kızıl Hikmet'de Zaman, kronolojik açıdan anlatıcının yaratılışının başlangıcından itibaren uzun bir dönemi kapsar. Her ne kadar kesin bir zaman verilmemiş olsa da, genelde "başlangıçta", "değil", "bir süre sonra", "ne zaman olursa olsun" vb. ifadeler kullanılsa da, okuyucuya uzun bir zaman diliminin geçtiği izlenimi verilebilir. Kızıl Hikmet'in, her insanın bağlarından kurtulmak için ihtiyaç duyabileceği zaman uzunluğunu farklı olarak değerlendirdiğini söylemek haksızlık olmaz. Ancak bir çelişki de ortadadır. Bu uzun dönem kısa bölümler halinde anlatılır ve hikâyenin hacminin büyük bir kısmını kaplar. Anlatıcı için bu pasajın kendisi bile sanki günler ve yıllar geçmiş gibi gelen bir mesafeydi. Gün sayısı ve takvim zamanının miktarı kesin olarak bilinmemekle birlikte, zaman açısından hikâye anlatımının sürekliliği hızlı gerçekleşmekte ve bu zaman dilimine ayrılan metin hacmi az olduğundan, anlatının gerçek zamanına ayrılan metin hacmi açısından hikâye negatif ivme kazanmaktadır. Yazar, ana anlatıcıdan ve yaşlı bilge adamdan gelen çok sayıda betimleme ve alt anlatı kullanarak, geçmiş, şimdiki zaman ve bazen gelecek arasında sürekli gidip gelerek karmaşık anlatılar ve birçok zamansal kırılma sunar.

Olayların Sıklığı²¹

Bir olayın anlatı metninde kaç kez tekrarlandığına dayanır. Aslında bir olayın meydana gelme sayısı ile konuşmada dile getirilme sayısı arasında bir ilişki vardır. Bir olayın öyküde gerçekleşme sayısı ile anlatıda yeniden anlatılma sayısı arasındaki ilişki olan anlatı sıklığı kavramı, hem öykünün anlatılan olaylarında hem de metnin anlatı ifade ve önermelerinde bu yeniden anlatma becerileri arasında bir ilişki sistemi yaratır.

¹⁷ duration

¹⁸ Isochrony

¹⁹ Acceleration

²⁰ Decleration

²¹ frequency

- 1- **Tekil sıklığı²²**: Bir kere olan bir kere anlatılır, birden fazla olan da birden fazla anlatılır.
- 2- **Tekrarlanma sıklığı²³**: Bir kere yaşananlar birçok kez anlatılmıştır.
- 3- **Sık sıklığı²⁴**: Birçok kez yaşananlar sadece bir kez dile getiriliyor.

Sıklık, öykünün okunması sonunda ve öykünün tümüne geri dönülerek incelendiğinde yargılanan ve tekrarlanma biçimleri keşfedilen bir bileşendir. Bu tekrarlar üslup, devamlılık, bakış açısı gibi noktaları ortaya çıkarabilir. Bu üç ana kategori içerisinde aralık ve sıklık, anlatıda farklı biçimlerde karşımıza çıkar ve çeşitli bileşenlerin tekrarlanmasıyla oluşur.

Kırmızı Hikmet'in anlatısı tekrarlanan frekanstan çok tekil frekansa dayansa da, Sühreverdi'nin yazımı ve sonuç bölümündeki felsefesi, her insanın kurtuluşa ulaşmak için geçmesi gereken bir tür nihai varış noktasıdır. Anlatıcının sıklığı anlatıcının kendisinde ve bir bakıma onun metaforik bütününde, tekrar tekrar ve çeşitli biçimlerde dile getirdiği kurtuluş çabasında görülür. İster balıkçıların tuzağına yakalandığı başlangıçta, ister kendisini kurtarması gereken zincirlere yakalandığı ortada olsun, aslında tek bir olayın tekrarıdır ve bu da tam bir kurtuluştur.

1- **Sayı tekrar sıklığı**: Kızıl Hikmet'de yedi harikayı, yedi geleneği, yedi Amşasband'ı, yedi Pers hikayesini, yedinci ayı, yedi üstadı ve yedi gezegeni ifade eden yedi gibi sayılar tekrarlanır. Dört rakamı dört tabiatın dört halkasını temsil eder. On iki rakamı, yedi gezegene bölünmüş on iki kule olan on iki atölyeyi temsil eder. Sühreverdi'nin mitolojisinde, hikmetinde ve felsefesinde anlam bulan bu sayıların tekrarlanma sıklığı incelenebilir.

2- **Karakter isminin tekrarlanma sıklığı**: Şahin, Avcılar, Kuşlar, Bilge ihtiyar adam, Sirmurg, Zal, Esfendiar, Rüstem gibi isimler mecazi olarak tekrarlanmakta olup, Sühreverdi felsefesinin sembol ve işaretleri olup, alegorik bir rol oynamaktadır.

3- **Temanın tekrarlanma sıklığı**: Kızıl Hikmet'in ana teması olan esaretten kaçış ve beden zincirlerinden kurtulma, inisiyasyon ve gizli öğrenme, ruhun bekareti, anlatı boyunca metaforik olarak tekrarlanır ve öykü gelişip genişledikçe, anlatıcı, geriye dönük anlatının merkezinde, kendisini ve arkadaşını, dinleyiciyi, bu bağların varlığından giderek daha fazla haberdar eder.

4- **Soru tekrar sıklığı**: Kızıl Hikmet, basit bir soruyla başlar ve anlatıcının kendini ve gerçeği keşfetmek için sürekli sorular sorduğu bir anlatı boyunca ilerler. Anlatıcıyı cehaletin karanlık derinliklerinden aydınlığa çıkaran, kendisi, dinleyicileri ve dostları için keşif fırsatı sağlayan, tekrarlanan bu soru ve cevaplardır.

5- **Bir eylemin tekrarlanma sıklığı**: Anlatıcı, bilge yaşlı adamla ilişkilerinde genellikle safça davranırken, yaşlı adam ona ilerideki yolda, içinden geçmek ve geçmek için farkındalık ve anlayış gerektiren eylemleri ana hatlarıyla anlatır. Sürekli olarak sayısı artan, ana karakterin işini gittikçe zorlaştıran eylemler. Anlatıcının o karmaşık gerçeğe ulaşabilmesi için bir tür karmaşıklık yaratan tekrarlar.

Anlatıcı Türleri

Gerard Genette dört tip anlatıcıdan bahseder:

- A- **Meta-anlatı/Dış Anlatıcı**: Anlattığı hikâyede kurgusal bir karakter olarak değerlendirilmeyen dış anlatıcı.
- B- **Meta-anlatı/Anlatı içi anlatıcı**: Kendi öyküsünü anlatan dışsal anlatıcı.

²² Signulative

²³ Iterative

²⁴ Repetitive

C- Anlatılar arası/anlatı dışı anlatıcı: Kendisinin bulunmadığı olayları anlatan kurgusal anlatıcı.

D- Hikaye içi/arası anlatıcı: Kendi hikayesini anlatan kurgusal anlatıcı.

Merkeziyetçilik²⁵

Genette'in son dönem başarılarından biri olarak kabul edilen odaklanma sürecinde, eğer anlatıcı gerçekten de karakterlerden birinin bakış açısının ortaya çıkmasına izin veriyorsa, bu bakış açısı bize anlatıcının kendisi tarafından anlatılmış olsa bile, bu durumda anlatı bir odaklayıcı aracılığıyla ilerler; Bu nedenle odaklanma kuramı, Genette'in çeşitli anlatı türleri arasındaki genel farklılıkları dile getirmesini sağlar. Genette, anlatıcı ile anlatılan dünya arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ifade etmek için "odaklanma" kavramını kullanır. Kızıl Hikmet'de Sühreverdi'nin bakış açısı anlatıcı aracılığıyla ortaya çıkma ve tezahür etme imkânı verilir ve onun yokluktan ve karanlıktan aydınlığa doğru hareketinin evrimsel seyri çizilir. Kuşların birbirleriyle konuşup konuşmadıklarına ilişkin ilk soru, anlatıcının davranışını ortaya çıkarmak için bir bahane olur. Dolayısıyla yazar, Genet'nin kuramını da göz önünde bulundurarak, anlatıcı aracılığıyla kısıtlamaları vurgulamayı ve anlatımıyla izleyici için bir metafor olan arkadaşa dair bir noktayı vurgulamayı ve onun bakış açısını belirgin ve açık bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu durum anlatının bir odaklayıcı aracılığıyla ilerlediğini göstermektedir.

Sonuç

Belirli bir amacı olan, karakterleri konusuna uygun ve uyumlu bir şekilde, zıtlıklar yardımıyla ve tanımlamalar yoluyla canlandıran, tanınmaya yol açan, bireylerin yaşam dengelerini bozan, kaosa neden olan dramatik eser. Çatışma, kaotik durumu orijinal haline döndürmek için ortaya çıkar. Ardından gelen komplikasyonlar karakterleri sınar, onları gerilim yaratan deneme-yanımlara hapseder ve dram genişledikçe kritik durum doruk noktasına ulaşır ve felaket ortaya çıkar. Sonuç ve olaylar dizisinin ulaştığı sonuç, izleyiciye asıl amacı aktarır. Sühreverdi'nin "Kızıl Hikmet" adlı eseri, içerdiği dramatik öğeler nedeniyle hem oyuncular hem de yazarlar tarafından daha fazla ilgiyle takip edilebilecek bir dramatik potansiyele sahiptir. İster Aristotelesçi biçimde, ister anlatısal biçimde olsun, Doğu anlamında drama ve Batı anlamında tiyatro alanında her türlü düşünce perspektifini genişletecek bir bağlam sağlayan unsurlar. Sühreverdi, Kızıl Hikmet'de, zamanın çarpıtılmasıyla oluşan kopuşlar yaratarak, bu dünyanın zincirlerinden kurtulmayı arayan arayıcının yolculuğunu göstermek için, doğrusal dizilimi bozmak amacıyla zamanı bir araç olarak kullanır. Hikaye birinci tekil şahıs ağzından anlatılır ve hikayenin merkezinde yaşlı adam adında başka bir anlatıcı belirene kadar devam eder. Kızıl Hikmet de Metadaram gibi anlatı içinde anlatı biçiminde anlatılır ve bu, mümkün olan en kısa biçimde öykünün en büyük hacmini kapsaması bakımından zaman sürekliliği açısından olumsuz bir ivme taşır. Genet'nin ele aldığı frekansların varlığı ve incelenmesi, Sühreverdi'nin felsefesini anlamının anahtarıdır. Kızıl Hikmet'de anlatı zamanı, öykü zamanını aşar ve odaklanmanın da yardımıyla yazarın öykünün özünde gizli olan kavram ve mesajı daha iyi aktarmasını sağlar.

KAYNAKÇA

- Ahmedi, Babak (1386). *Metnin Yapısı ve Yorumu (9. Basım)*. Tahran: Markaz Yayıncılık.
- Arayan, Jonathan (2009). *Yapısal Poetika (Yapısalcılık, Dilbilim ve Edebiyat Çalışmaları)*, (Çev. Kurosh Safavi'nin), Tahran: Minou Khread.
- Arayan, Jonathan (2006). *Edebiyat Teorisi*, (Çev. Farzaneh Taheri), Tahran: Merkez.

²⁵ Perspective

- Bolton, Marjorie (2016). *Drama Anatomisi* (5. basım), (Çev. Reza Shirmerz), Tahran: Qatra Yayıncılık.
- Forster, Edward Morgan (1936). *Romanın Yönleri*, (Çev. Ebrahim Younesi), Tahran: Negah.
- Kaderi, Nasrallah (2012). *Drama Yapısının Anatomisi* (Dördüncü Baskı), Tahran: Nistan Kitap Yayıncılık.
- Letoben, David, Stockdale, Joe, Stockdale, Robin (2018). *Oyunun Mimarisi* (İkinci Baskı) (Çev. Padram Lal Bakhshi), Tahran: Afraz Yayıncılık.
- Marcotte, Roxanne (2016). *Sühreverdi* (birinci basım), (Çev. Said Envari), Tahran: Qognoos Yayıncılık.
- Martin, Wallace (2003). *Öyküleme Teorileri*, (Çev. Mohammad Shahba), Tahran: Hermes Yayınları.
- Martin, Wallace, (2012). *Öyküleme kuramları*, (Çev. Mohammad Shahba), Tahran: Hermes.
- Mirsadeghi, Jamal (1988). *Hikayenin Unsurları* (İkinci basım), Tahran: Shafa Yayıncılık.
- Naghmeh Samini (2000). Tiyatro: 20. Yüzyılda Doğu Oyunlarının Batı Tiyatrosu Üzerindeki Etkisi: Peter Brook'un Başarılarından Yola Çıkararak, *Quarterly Journal of Art*, İlkbahar 2001, No. 47, 52-40.
- Nematollah Panahi (2017). Kavramsal Metafor; Sühreverdi'nin "Kırmızı Zihin" Adlı Eserindeki Mistik Deneyiminin Algısal Modeli, *Fars Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 18 (35), 1-29.
- Peronne, Michel (2019). *Dramatik Metin Analizi* (Dördüncü Baskı), (Çev. Gholamhossein Dolatabadi), Tahran: Afraz Yayıncılık.
- Pfister, Manfred (2010). *Drama Teorisi ve Analizi* (Dördüncü Baskı), Tahran: Minou Khread Yayınları.
- Pournamdarian, Taghi (2013). *Kırmızı Bilgelik* (Üçüncü Basım): Tahran: Sokhan Yayınevi.
- Sanger, Keith (2010). *Drama Dili* (Birinci Basım), (Çev. Minoo Abuzarjamehri), Tahran: Qatra Yayınevi.
- Sline, Martin (2019). *Oyun Nedir* (Altıncı Basım), (Çev. Şirin Tsaouni), Tahran: Nilüfer Yayınevi.
- Sühreverdi, Şahabeddin (2011). *Kırmızı Hikmet* (Birinci Basım), (Ed. Reza Kohkan), Tahran: Berlin Azad Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü, İran Hikmet ve Felsefe Araştırma Enstitüsü'nün Yayını.
- Sühreverdi, Şeyh İşrak Şahabeddin (2008). *Kırmızı Bilgelik* (Yedinci Basım), Tahran: Molly Yayıncılık.
- Todorf, Tzotan. (1933). *Yapısalcı Poetika*, (Çev. Muhammed Nebevi), Tahran: Agh Yayınevi.
- Zare, Zahra (2019). *Eşrak Şecere* (İkinci Basım) Tahran: Hermes Yayınları.

